

MARTA PIBER–ZBIERANOWSKA
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

ANNA SUPRUNIUK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Archiwum

Regencja Anny Radziwiłłówny na Mazowszu w latach 1503–1518: zarys problematyki

Księżna mazowiecka Anna była jedyną córką wojewody wileńskiego i kanclerza wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłłowicza oraz jego pierwszej żony Zofii Moniwidówny, wojewodzianki wileńskiej¹. Jej ojciec, kanclerz wielki litewski, jako osoba wpływowa odpowiadał za politykę zagraniczną Wielkiego Księstwa Litewskiego, a od 1492 r. stał na czele rady panów litewskich i doprowadził do wyniesienia na stolec wielkksiążęcy Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta I².

Między 29 września 1496 a 25 stycznia 1497 Anna została trzecią żoną Konrada III Rudego³. Zawarcie tego związku poprzedziły pertraktacje prowadzone na Litwie w sierpniu i wrześniu 1496 r. przez zaufanego posła księcia — Dadźboga z Podosia, starostę łomżyńskiego i wojskiego ciechanowskiego⁴. W ich rezultacie 29 września w Muśnikach Mikołaj Radziwiłłowicz podpisał dyplom, w którym określił zasady wypłacenia córce 20 tys. florenów węgierskich posagu⁵. Podobny

¹ J. Grabowski, *Małżeństwa Konrada III Rudego. Ze studiów nad genealogią Piastów mazowieckich*, [w:] *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska–Kidała, Warszawa 2010, s. 802; O. Halecki, *Anna z Radziwiłłów (1476–1522), księżna mazowiecka*, [w:] PSB, t. I, Kraków 1935, s. 125–126; M. Antoniewicz, *Protoplaści książąt Radziwiłłów: dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa 2011, s. 30, tab. 1: *Rodowód najdawniejszych pokoleń rodu Radziwiłłów i rodzin spokrewnionych*.

² K. Pietkiewicz, *Radziwiłłowicz Mikołaj h. Trąby*, [w:] PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s. 315–316. Vide też: *Radziwiłłowie herbu Trąby*, red. S. Górzyski [i in.], Warszawa 1996.

³ Przed poślubieniem Anny, Konrad w maju 1493 r. podjął nieudane zabiegi o rękę Heleny, córki wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III, vide: B. Sobol, *Konrad III (ok. 1448–1503)*, [w:] PSB, t. XIII, Wrocław 1967, s. 595–597; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań–Wrocław 1998, s. 172; J. Grabowski, *Małżeństwa*, s. 801, 803. Termin *ad quem* mariażu z Anną przypada na 25 stycznia 1497, AGAD, MK 9, k. 212.

⁴ Vide: J. Grabowski, *Małżeństwa*, s. 807, w aneksie zamieszczono dyplom Konrada III z 13 sierpnia 1496, w którym upoważniał Dadźboga do omówienia z Mikołajem Radziwiłłowiczem sprawę swego małżeństwa z Anną.

⁵ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 264 (na podstawie kopii). Ostatnio z oryginału przechowywanego w AGAD dokument ten wydał

dokument wystawił 2 kwietnia 1497 w Warszawie Konrad III. Książę zabezpieczył w nim oprawę żony wynoszącą 60 tys. dukatów węgierskich w złocie na miastach Starym i Nowym Liwie, całym powiecie (ziemi liwskiej) wraz z wsiami: Czerwonka, Korytnica, Kropy, Popowo, Grodzisko, Turek i Zawady oraz na pozostałych osadach należących do grodu liwskiego. Oprawa księżnej obejmowała ponadto miasta Latowicz i Garwolin ze wszystkimi przynależnymi do nich wsiami, wsie w ziemi czerskiej: Długą Wolę (ob. Długowola), Kozin, Pacewo (ob. Pacew), Stromiec, Wolę Stromiecką, Brzozowicę (ob. Brzozówka), miasto Piaseczno w ziemi warszawskiej i wsie: Chylice, Leśna Wola (ob. Lesznowola) i Wola Zgorzelska⁶. W dwa lata później Konrad wystawił kolejny akt, w którym potwierdził oraz doprecyzował zapis posagu i wiana dla Anny, dodając jej w dożywotnie posiadanie m.in. *locum* we Dworze Mniejszym w Starej Warszawie⁷.

Księżna przybyła na dwór mazowiecki zapewne w końcu 1496 r. Przypuszczalnie wkrótce po przyjeździe zorientowała się we wzajemnych relacjach i konfliktach między książęcym Mazowszem a Koroną Polską. Ich geneza sięgała czasów króla Kazimierza Jagiellończyka, który w 1462 r., po bezpotomnej śmierci rządzących na Mazowszu plockim książąt: Siemowita VI i Władysława II, wbrew woli pozostałych żyjących Piastów mazowieckich, inkorporował do Korony ziemię rawską, a następnie sochaczewską i gostynińską⁸. Pozostałą, niewielką część schedy po książętach plockich obejmującą ziemie: wiską, plocką, płońską (bez Płońsk) i zawkrzeńską udało się zachować książętom wschodniomazowieckim, ale na tym tle dochodziło często do sporów między obiema stronami⁹. Ostatni

J. Grabowski — *Dynastia Piastów mazowieckich: studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Warszawa–Kraków 2012, *Aneks I*, nr 23, s. 581–582. Vide też: *Matricularum Regni Poloniae summaria, exussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* [dalej: MRPS], contextuit indicesque adiecit T. Wierzbowski, P. III: *Alexandri regis tempora complectens (1501–1506)*, Varsoviae 1908, nr 2238. Na temat wypłacenia przez Radziwiłłów obiecanego posagu pisała M. Malczewska, *Latyfundium Radziwiłłów w XV w. do połowy XVI w.*, Warszawa–Poznań 1985, s. 61. Nie ulega wątpliwości, że małżeństwo Anny z Piastem mazowieckim było dla rodu Radziwiłłów ważnym wydarzeniem, które podnosiło jego prestiż i znaczenie w elicie Wielkiego Księstwa Litewskiego.

⁶ *Iura Masoviae Terrestria*, wyd. J. Sawicki, Warszawa 1973 [dalej: IMT], t. II: *1471–1526*, nr 159. Na temat prerogatyw Anny w jej dobrach oprawnych vide: M. Piber-Zbieranowska, *Liw jako oprawa (wdowia) księżnych mazowieckich i teren ich działalności*, „Rocznik Liwski”, t. I, 2005/2006, s. 95–106.

⁷ IMT, t. II, nr 160, dokument wydano z błędną datą 11 lutego 1499 [wł. 11 stycznia]. Vide też: *Źródła do dziejów Zamku Warszawskiego z lat 1313–1549*, wyd. A. Wolff, „Rocznik Warszawski”, t. XV, 1979, nr 54. Dwór Mniejszy jako rezydencję księżnej Anny poświadczają rachunki królewskie z początku 1528 r., ibidem, nr 77.

⁸ P. Węcowski, *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legalizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków 2004. Książęta plocky Siemowit VI i Władysław II zmarli w początkach 1462 r., vide K. Jasiński, *Rodowód Piastów*, s. 151, 153.

⁹ Po śmierci bratanków — Siemowita VI i Władysława II — rządy w księstwie plockim na krótko

poważny konflikt z królem polskim miał miejsce w 1495 r. po śmierci bezżennego Janusza II, dożywotnio władającego m.in. ziemią plocką¹⁰, którego władztwo na krótko, wbrew prawu lennemu, opanował jego brat Konrad. Konflikt zażegnano i w krótkim czasie doprowadzono do ugody między królem a Piastem mazowieckim. 20 kwietnia 1496 na sejmie w Piotrkowie Jan Olbracht nadał Konradowi III w lenno całe księstwo czerskie oraz w dożywocie ziemie: warszawską, wyszogrodzką, zakroczymską, ciechanowską, łomżyńską, Nowogród z puszciami i terenami łowieckimi, a także wsie: Młodzieszyn, Kamion (ob. Kamion Duży) i Przesławice w powiecie sochaczewskim. W zamian za to w tym samym dniu książę wystawił dyplom, w którym poświadczał przejęcie na prawie lennym księstwa czerskiego. 13 stycznia 1497 w Lublinie złożył hołd lenny królowi oraz poręczył, że zrobią to także urzędnicy i szlachta ziem: warszawskiej, zakroczymskiej, ciechanowskiej, łomżyńskiej i wyszogrodzkiej¹¹.

Ślub Konrada III Rudego z Anną Radziwiłłówną bez wątpienia miał wpływ na poprawę stosunków książęcego Mazowsza z Koroną¹². Dzięki posagowi, który wniosła, księżna od początku odgrywała ważną rolę na dworze w Warszawie. Nie bez znaczenia było jej pochodzenie z możnowładczego rodu Radziwiłłów, powiązania rodzinne, pozycja i wpływy jej ojca Mikołaja oraz czterech braci w elicie Wielkiego Księstwa Litewskiego¹³. Wspomniany dyplom Konrada z 1499 r. przy-

objęła Katarzyna Siemowitówna, po czym scedowała swoje prawa do dzielnicy plockiej na książąt z linii wschodniomazowieckiej, więcej na ten temat: J. G r a b o w s k i, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 175, 342–343. Płońsk z przynależnościami stanowił dożywotnie zaopatrzenie księżnej Katarzyny; po jej śmierci w lipcu 1480 r. terytorium to zajął Janusz II, *ibidem*, s. 177, 179, 223.

¹⁰ Janusz II władał ziemiami: plocką, płońską, zawkrzeńską, wiską, ciechanowską, wyszogrodzką, łomżyńską, różańską oraz powiatami błońskim i tarczyńskim (z ziemi warszawskiej) i kamienieckim na Pobużu. Był ostatnim księciem plockim, którego pochowano w katedrze pod wezwaniem św. Zygmunta w Płocku, *vide*: B. S o b o l, *Janusz II (1455–1495), książę mazowiecki*, [w:] PSB, t. X, Wrocław 1962–1964, s. 582–583; F. P a p é e, *Jan Olbracht*, wyd. 2, Kraków 2006, s. 91.

¹¹ IMT, t. II, nr 153–155, 158. Pozostałą część dzielnicy Janusza II, tj. ziemie: plocką, płońską, zawkrzeńską i wiską, inkorporowano do Korony. Wpływ na tak szybkie zawarcie układu między królem a księciem miał m.in. konflikt Jagiellonów z Habsburgami o sukcesję czeską i węgierską oraz niepowodzenia na arenie międzynarodowej, które osłabiły ich pozycję. *Vide* też: B. S o b o l, *Konrad III*, s. 597.

¹² Nie zapobiegło to drobnym konfliktom między Koroną i książęcym Mazowszem. Król zarzucał księciu m.in. bliskie kontakty z zakonem krzyżackim i królem rzymskim — *Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego etc. (1501–1506)*, wyd. F. P a p é e, Kraków 1927, nr 165. *Vide* też: M. B i s k u p, *Materiały do stosunków habsbursko–mazowieckich na przełomie XV–XVI w. w archiwach austriackich*, PH, t. LIX, 1968, z. 2, s. 272–279, w aneksie nr 1 zamieszczono list króla rzymskiego Maksymiliana I, wydany po 31 marca 1495 dla poselstwa, które miało udać się do księcia mazowieckiego Konrada III w celu nawiązania kontaktów dyplomatycznych, z powołaniem się na wspólnotę krwi Habsburgów z Piastami mazowieckimi. Poselstwo Maksymiliana dotarło na Mazowsze w połowie września 1498 r., *ibidem*, s. 274.

¹³ Na temat rodu Radziwiłłów, a zwłaszcza rodzeństwa Anny, *vide*: M. A n t o n i e w i c z, *Pro-*

znawał żonie na terenie jej oprawy podstawowe uprawnienia władzy książęcej dotyczące nie tylko działalności gospodarczej i skarbowej, lecz także udzielania lub anulowania przywilejów doczesnych i wieczystych. Wystawiane przez nią dokumenty miały taką samą moc prawną, jak akty Konrada III i odnosiły się do wszystkich dziedzin życia. Na przyznanym terytorium miała również prawo nominowania na urzędy, odbywania sądów i zarządzania własnym skarbem. Anna była jedną z kilku małżonek władców mazowieckich, która posiadała tak szerokie, suwerenne prawa w dobrach oprawnych¹⁴. Prawdopodobnie miała wpływ na rządy i decyzje małżonka oraz odgrywała ważną rolę w polityce wewnętrznej i zagranicznej księstwa. W ciągu niespełna siedmiu lat trwania małżeństwa urodziła Konradowi III czworo dzieci: córki Zofię i Annę oraz synów Stanisława i Janusza¹⁵.

Po nagłej śmierci męża, 28 października 1503 w dworcu myśliwskim w Osiecku¹⁶, Anna natychmiast objęła — dzięki wsparciu rady książęcej, urzędników i szlachty — rządy regencyjne w księstwie i przeciwstawiła się centralistycznym dążeniom króla polskiego¹⁷. Jej prawo księżnej-wdowy do regencji nie zostało podważone, a rządy opiekuńcze miała sprawować czasowo, do momentu osiągnięcia przez starszego syna Stanisława całkowitej zdolności do wykonywania samodzielnie władzy, to jest do ukończenia przez niego piętnastego roku życia, co nastąpiło w maju 1516 r.¹⁸ Rządziła znacznie dłużej, bo do maja roku 1518¹⁹.

Wkrótce po śmierci Konrada III, w listopadzie 1503 r., Aleksander Jagiełłończyk wysłał na Mazowsze posłów w osobach: Mikołaja Bartnickiego kustosa płockiego i Andrzeja z Radziejowic kasztelana sochaczewskiego. Zwołali

topłaści ksiąząt, s. 19–56; M. Malczewska, *Latyfundium*, passim. Bracia księżnej: Mikołaj, Jan, Wojciech i Jerzy, sprawowali najwyższe godności w Wielkim Księstwie Litewskim, vide: *Radziwiłłowie herbu Trąby*, passim. Biogramy wszystkich czterech braci księżnej Anny znajdują się w tomie XXX PSB (s. 191–192 biogram Jana; s. 225–229 biogram Jerzego; s. 316–319 biogram Mikołaja; s. 377–379 biogram Wojciecha).

¹⁴ Więcej na ten temat: M. Piber-Zbieranowska, *Liw jako oprawa*, s. 98–104 oraz eadem, *Le rôle politique des duchesses de Mazovie au bas Moyen Age*, [w:] *La femme dans la société médiévale et moderne: (Actes du colloque de Nieborów 6–8 juin 2002)*, red. P. Mané [i in.], Varsovie 2005, s. 102–105. **U podstaw nadania tak dużej oprawy Annie tkwił m.in. zamiar zapewnienia jej bytu i niezależności od nowego władcy.**

¹⁵ K. Jasiński, *Rodowód Piastów*, s. 195–205.

¹⁶ Ibidem, s. 169–170; księcia pochowano w kolegiacie pod wezwaniem męczeństwa św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Vide też: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 195.

¹⁷ W. Sobociński, *Historia rządów opiekuńczych w Polsce*, CzP–H, t. II, 1949, s. 261; M. Piber-Zbieranowska, *Le rôle politique*, s. 105–109.

¹⁸ W księstwie mazowieckim istniały dwa stopnie uzyskania pełnoletności przez ksiąząt: *aetas legitima*, a następnie *aetas debita*. Stanisław urodził się 17 maja 1501, *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. I: 1447–1527, wyd. A. Wolff, Wrocław 1963, s. XIX. Vide też: K. Pacuski, *Stanisław (1501–1524), książę mazowiecki*, [w:] PSB, t. XLII, Warszawa–Kraków 2003–2004, s. 1–3.

¹⁹ Więcej na ten temat: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 199–200; M. Piber-Zbieranowska, *Liw jako oprawa*, s. 100–101, przypisy 17, 25–28.

oni sejm mazowiecki do Warszawy, na którym bezskutecznie usiłowano wybrać posłów mazowieckich na sejm walny koronny w Piotrkowie²⁰. Jeszcze przed przybyciem wysłanników królewskich Anna wyprawiła do nich jako posłańca swojego sekretarza Jana z Mrokowa, późniejszego archidiakona warszawskiego, z wiadomością, że nie może ich przyjąć, gdyż znajduje się w drodze do Aleksandra; próbowała w ten sposób zapobiec ich przybyciu na Mazowsze²¹. Jednocześnie do przebywającego w Lublinie króla udała się szlachta księstwa mazowieckiego z prośbą, by przed wyrokiem sądu nie zajmował lenna mazowieckiego²². Dla swoich planów zachowania sukcesji po Konradzie dla jego małoletnich synów księżna-wdowa pozyskała również przychylność króla czesko-węgierskiego Władysława Jagiellończyka i pozostającego pod jego opieką królewicza Zygmunta, wówczas namiestnika Śląska i Łużyc, którzy w początkach 1504 r. pisali w tej sprawie do króla polskiego²³.

21 stycznia 1504 Anna, wraz z przedstawicielami rady książęcej, przybyła do Piotrkowa na sejm walny koronny. Tam, pomimo układów zawartych w 1496 r. przez Jana Olbrachta z Konradem III, w myśl których po śmierci mazowieckiego Piasta jego dziedzictwo miało zostać inkorporowane do Korony, dzięki ogromnej determinacji, talentom politycznym, wsparciu rady i swojej rodziny oraz oporowi elity mazowieckiej, przeciwstawiającej się inkorporacji księstwa do Korony Polskiej, udało się jej na kilka lat zahamować ten proces²⁴. Niewątpliwie wpływ na postawę króla i jego stosunek do Anny miało także jej pochodzenie z rodu Radziwiłłów. Innym czynnikiem nie bez znaczenia były pożyczki, które królowie polscy zaciągali u Piastów mazowieckich i słabsza pozycja Jagiellonów w ówczesnej Europie²⁵.

14 marca 1504 regentka doprowadziła na sejmie w Piotrkowie do zawarcia układu z Aleksandrem Jagiellończykiem. W wystawionych tam dyplomach król

²⁰ B. Sobol, *Sejm i sejmiaki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968, s. 105.

²¹ Na temat Jana z Mrokowa vide: A. Soltan, *Mrokowski Jan*, [w:] PSB, t. XXII, Wrocław 1977, s. 188–189.

²² *Akta Aleksandra*, nr 216, 217. Vide też: E. Malczyńska, *Książęce lenno mazowieckie 1351–1526*, Lwów 1929, s. 63–70.

²³ *Akta Aleksandra*, nr 234. W sekretnych punktach tej samej legacji król węgierski proponował oddanie księstwa mazowieckiego, w razie przyznania dzielnicy Koronie, królewiczowi Zygmunтови, vide L. Finkel, *Elekcya Zygmunta I: sprawy dynastji jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Kraków 1910, s. 23–25. Plany, by Zygmunt objął Mazowsze po śmierci Konrada, pojawiały się już wcześniej, w tajnych rozmowach prowadzonych w latach 1501–1502 między królem Aleksandrem a Władysławem Jagiellończykiem, ibidem, s. 13–16.

²⁴ W myśl układów zawartych w latach 1496–1497 między Janem Olbrachtem a Konradem III ziemie: warszawska, zakroczymska, ciechanowska, łomżyńska i wyszogrodzka zostały nadane dożywotnio i po śmierci księcia miały zostać włączone do Królestwa Polskiego, vide: IMT, t. II, nr 154: *Quo quidem Duce Conrado morte absumpto omnia et singula bona nostra suprascripta ad nos successoresque nostros et Regnum Polonie devolvi debeant et devolventur integra libera*.

²⁵ Vide: J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, KH, t. XXIII, 1909, z. 1, s. 54; J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 197–198.

przyznał małoletnim synom zmarłego Konrada III — Stanisławowi i Januszowi, reprezentowanym przez matkę wspieraną przez radę — prawo do wzajemnego po sobie dziedziczenia księstwa czerskiego i nadał im w lenno ziemie: warszawską, wyszogrodzką, zakroczymską, ciechanowską, łomżyńską i Nowogród oraz wsie: Kamion, Młodzieszyn i Przeclawice położone w powiecie sochaczewskim²⁶. Nadanie królewskie Anna, wraz z członkami rady, potwierdziła dokumentami, w których przyrzekała, że dotrzyma układów zawartych z królem²⁷.

Na obradujący od 21 kwietnia do 16 maja 1504 w Zakroczymiu sejm mazowiecki przybyli wysłannicy królewscy: Piotr Myszkowski wojewoda łęczycki, Andrzej z Radziejowic kasztelan sochaczewski i Stanisław Szeński kasztelan wiski. 15 maja Anna, wraz z radą, wydała kolejny dokument, w którym zobowiązała się zwrócić Aleksandrowi listy dłużne, wystawione przez niego i jego poprzedników (Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta) na kwotę, którą pożyczono od Konrada III Rudego i jego poprzedników²⁸. Ponadto regentka zobowiązała się w imieniu synów do wpłaty na rzecz króla kwoty 30 tys. florenów w ramach taksy infeudacyjnej, którą do 1506 r. w kilku ratach wpłacono do skarbu królewskiego²⁹. 1 czerwca 1505 na sejmie w Radomiu król wystawił dyplom, w którym ustanowił Annę Konradową opiekunką małoletnich książąt mazowieckich Stanisława i Janusza, *ad annos discretionis eorumdem puerorum*, ustalając ogólne zasady sprawowania tej opieki i rządów. Znamienne, że we wspomnianym akcie Aleksander konsekwentnie określał księżną jako *dux Anna*, a nie używanym w poprzednich aktach mianem *ducissa*³⁰. Tak więc w ciągu niespełna dwóch lat od śmierci Konrada III Rudego dzięki energii i talentom dyplomatycznym księżna-wdowa doprowadziła do ugody z Koroną oraz utrzymała niezależność księstwa czersko-warszawskiego³¹.

²⁶ IMT, t. II, nr 169; *Akta Aleksandra*, nr 237.

²⁷ IMT, t. II, nr 170.

²⁸ IMT, t. II, nr 175; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 108–109; *Akta Aleksandra*, nr 263.

²⁹ *Wzory pism dawnych w przerysach wystawione i objaśnione drukowaniem ich wyczytaniem*, cz. 1: 1228–1536, wyd. K. Stronczyński, Warszawa 1839, nr 75–79; MRPS, t. III, nr 1697, 1787, 1792, 1878, 1879, 2520; J. Rutkowski, *Skarbowość polska*, s. 54–55.

³⁰ IMT, t. II, nr 179. Początkowo król polski sam zamierzał sprawować opiekę nad małoletnimi Piastami mazowieckimi zarówno z tytułu pokrewieństwa, jak i zwierzchności królewskiej. Regencja Anny jest stosunkowo dobrze oświetlona w źródłach. Nie zachował się wprawdzie tom metryki obejmujący większość okresu jej rządów, zaginiony prawdopodobnie już w XVI w., dysponujemy jednak zapisami z okresu początkowego, tj. lat 1504–1507 (AGAD, MK 18), a także szesnastowiecznymi kopiami części wpisów z późniejszych lat regencji (1508–1516), zawartymi w tomie VIII Metryki Koronnej. 37 wpisów z okresu 1508–1517 znajduje się także, w formie potwierdzeń króla Zygmunta I z lat 1539–1540, w tomie LX Metryki Koronnej, vide A. Wolff, *Metryka Mazowiecka: układ pierwotny, sposób rejestracji*, Warszawa 1929, s. 73–76. Sporo materiału źródłowego dostarczają także dokumenty i listy Anny oraz zachowane dla tego okresu księgi ziemskie, przede wszystkim zakroczymskie i warszawskie, przechowywane w AGAD.

³¹ Nie bez znaczenia było także poparcie, którego Annie udzieliła jej rodzina. Próbę oceny wydarzeń z lat 1503–1505, związanych z pertraktacjami księżnej z królem Aleksandrem, podjął ostatnio

Zdecydowanie regentki w sprawie zachowania odrębności Mazowsza od Korony i obrony przed inkorporacją ziem nadanych dożywotnio jej zmarłemu mężowi było tak duże, że wsparcia dyplomatycznego i protekcji szukała również u Maksymiliana I oraz niektórych dygnitarzy koronnych, z kanclerzem wielkim koronnym i późniejszym prymasem Janem Łaskim na czele.

Z lat 1505–1509 zachowały się cztery listy Anny Konradowej pisane najpierw do króla rzymskiego, a potem cesarza Maksymiliana I, w których prosiła o pomoc i opiekę, powołując się przy tym na jego dalekie pokrewieństwo z Piastami mazowieckimi przez babkę Cymbarkę, córkę Siemowita IV³². Wspomniane listy doskonale oświetlają kwestie związane z przejściem księstwa w 1504 r. przez synów Konrada III i wpływ Maksymiliana I na postawę regentki wobec Korony Polskiej. Szczególnie ważny jest list księżnej z 5 stycznia 1505 pisany w Warszawie, zawierający dokładną relację strony mazowieckiej na temat pertraktacji w sprawie spadku po Konradzie, prowadzonych w latach 1503–1504 z królem Aleksandrem i jego otoczeniem. Z listu wynikało, że dla swoich poczynań księżna zyskała poparcie króla rzymskiego, którego prosiła, obawiając się niedotrzymania umów przez stronę polską, o pomoc, wsparcie a w razie potrzeby — o radę. Kolejne trzy listy regentki, z 20 marca 1505, 16 listopada 1507 i 18 października 1509, skierowane do Maksymiliana I zawierają prośby o pomoc i poparcie dla niej i synów, których cesarz miał być obrońcą i patronem³³.

Można przyjąć, że nie miała rolę w zachowaniu księstwa w rękach małoletnich książąt i powierzeniu opieki nad nimi Annie Konradowej odegrał również ówczesny kanclerz wielki koronny Jan Łaski. Z zachowanych przekazów źródłowych wiadomo, że pomoc Łaskiego nie była bezinteresowna, a argumenty, których użyła księżna, by pozyskać przychylność jednej z ważniejszych osób u boku króla były przede wszystkim natury materialnej³⁴. Regentka obiecała kanclerzowi nadanie w księstwie

P. Ta fi ł o w s k i, *Koncepcje włączenia Mazowsza do Korony w późnym średniowieczu i w czasach nowożytnych*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. XV–XVI, 2008–2009 [wyd. 2010], s. 25–30. Vide też: J. D z i ę g i e l e w s k i, *Mazowsze wobec procesu włączania do Królestwa Polskiego*, [w:] *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: studia i szkice*, red. J. D z i ę g i e l e w s k i, Warszawa 2010, s. 11–29.

³² M. B i s k u p, *Materiały do stosunków*, s. 272–279. Na temat Cymbarki vide A. S u p r u n i u k, *Cymbarka, księżniczka mazowiecka i księżna austriacka (1393/94–1429): przyczynek do biografii*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej: studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, red. W. B u k o w s k i, T. J u r e k, Kraków 2012, s. 251–279. Maksymilian I już w sierpniu 1502 r. zaproponował królowi Aleksandrowi pośrednictwo w sprawach mazowieckich lub sąd kompromisowy, vide *Akta Aleksandra*, nr 94.

³³ M. B i s k u p, *Materiały do stosunków*, passim. **Korespondencja potwierdza, że księżna wszelkimi sposobami próbowała ratować samodzielność i niezależność księstwa.**

³⁴ Sam kanclerz Łaski podkreślał, że poparcie wynikało z jego własnej woli i decyzję w tej kwestii podjął jeszcze zanim poprosiła go o to Anna, a pomyślnie dla książąt mazowieckich rozwiązanie osiągnął, pracując wspólnie z biskupem poznańskim Janem Lubrańskim, vide P. T a f i ł o w s k i, *Finanse prymasa Jana Łaskiego. Na podstawie raptularza z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, PH, t. XCV, 2004, z. 1, s. 20–21.

czersko-warszawskim, jeśli pomoże on nakłonić króla do uwolnienia jej synów od prawa lennego, poniechania zamiaru wcielenia Mazowsza do Korony i pozostawienia dziedzictwa w rękach mazowieckich Piastów³⁵. Ze swojej obietnicy Anna nigdy się nie wywiązała (o co zresztą prymas miał potem do niej żal), ale na przestrzeni kilkunastu lat udzieliła Łaskiemu znacznych pożyczek, nigdy w całości niezwróconych³⁶. W 1508 r. kanclerz Łaski otrzymał od regentki tysiąc florenów za opieczętowanie dyplomu, na mocy którego księstwo mazowieckie pozostawało we władaniu synów Konrada III³⁷.

Od momentu objęcia rządów regencyjnych Anna znalazła wsparcie w radzie, w której skład wchodziłi najwyżsi dostojnicy mazowieccy wymieniani imiennie i określani w źródłach jako *consiliares* (doradcy) młodych książąt³⁸. Poparcia książęcej udzieliły wówczas najbardziej wpływowe osoby wywodzące się ze znakomitych rodów mazowieckich: Dołęgów, Radwanów, Prawdziców, Junoszków, Brodów, Prusów. Jej doradcami byli wysocy urzędnicy ziemscy, w tym Jan z Zamienia wojewoda czerski, kasztelanowie: Aleksy z Nadarzyna — czerski, Jan z Ojrzanowa — warszawski, Andrzej z Zaborowa — wyszogrodzki, Andrzej z Mińska — zakroczymski, Mikołaj z Obór — ciechanowski, Marcin z Mrokowa — liwski, a także urzędnicy dworscy i administracyjni oraz starostowie. W ciągu piętnastu lat regencji Anny rada książęca była organem pomocniczym, którego pozycja była znaczna, mimo że księżna-wdowa, jako osoba energiczna i zdecydowana, miała ambicje sprawowania samodzielnych rządów w księstwie i nierzadko podejmowała niezależne decyzje, co doprowadzało do konfliktów.

³⁵ *Sic enim remansit inexolutum, quia mater dominorum ducum modernorum promiserat dandam in ducalibus Mazovie donacionem magnam, si audiuvarem, aut saltem non impedirem. Quod regia Maiestas relaxaret ius feudale seu resolveret in hereditarium quatinus duces unus alteri succederet etc.*, AGAD, Biblioteka Baworowskich 246, k. 42v, cyt. za: P. Ta fi ł o w s k i, *Finanse prymasa*, s. 21, przypis 149. Vide też: idem, *Jan Łaski (1456–1531): kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 213–214.

³⁶ W sumie Anna pożyczyła kanclerzowi kilka tysięcy florenów, idem, *Jan Łaski*, s. 214.

³⁷ Idem, *Finanse prymasa*, s. 15. **Wpływ na decyzję Łaskiego o wsparciu działań Anny miał zapewne także jej brat — Mikołaj Radziwiłł, kanclerz wielki litewski i wojewoda wileński, z którym łączyły prymasa więzy przyjaźni**, vide: J. D z i ę g i e l e w s k i, *Mazowszanie na urzędach centralnych w wieku XVI–XVII*, [w:] *Mazowsze na pograniczu kultur w średniowieczu i nowożytności (materiały z konferencji, Pułtusk 14–15 września 2007 r.)*, red. M. D y g o, Pułtusk 2007, s. 89. Vide też: G. B ł a s z c z y k, *Radziwiłł Mikołaj*, [w:] PSB, t. XXX, s. 316–319.

³⁸ Na temat rady książęcej, vide: S. R u s s o c k i, *Parlamentaryzm udzielnego Mazowsza*, PH, t. LX, 1969, z. 2, s. 390–402; A. Ś w i e ż a w s k i, *Wiec, rada książęca i sejm na Mazowszu*, [w:] idem, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu: wybór prac*, Częstochowa 1997, s. 87–95; S. R u s s o c k i, K. P a c u s k i, *Ustrój polityczny i prawo*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. S a m s o n o w i c z, Pułtusk 2006, s. 415–418. Vide też: J. W r o n i s z e w s k i, *Grupy decyzyjne w średniowiecznej Polsce — elita władzy*, [w:] *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*, red. J. W r o n i s z e w s k i, Toruń 1993, s. 175–186.

Władzę sprawowała wyłącznie w imieniu synów, co było podkreślane przez używanie odpowiedniego tytułu: *tutrix*, *gubernatrix*, a niekiedy *genitrix*. Od chwili objęcia regencji w tytulaturze wystawianych aktów księżna–opiekunka używała różnych określeń: *Anna ducissa et genitrix*³⁹, *Anna dei gratia dux et tutrix Masouie, Russie etc.*, *Anna dux et gubernatrix puerorum suorum* lub *illustrissima domina dux et domini Consiliarii Ducatus Mazovie*⁴⁰. Dokumenty i korespondencję pieczętowała własnymi pieczęciami. Osobistą pieczęcią herbową (z wizerunkiem orła bez korony zwróconego w prawo) dysponowała jeszcze za życia męża. Najpewniej pieczęć tę zamówiono i wykonano wkrótce po ślubie Anny z Konradem, a więc w końcu 1496 r.⁴¹ Po objęciu regencji na przełomie 1503 i 1504 r. księżna sprawiła sobie nową, bardziej okazałą pieczęć, również z wizerunkiem orła bez korony, ale z dodatkiem formuły *dei gratia*⁴². Użycie tej formuły miało zapewne podkreślić monarszy charakter władzy sprawowanej przez regentkę. U schyłku średniowiecza nadal funkcjonowało przekonanie, że formuła dewocyjna winna przysługiwać jedynie władcom wyróżnionym pomazaniem królewskim. Dlatego miała ona nie tylko znaczenie prestiżowe, lecz także realne — oznaczała bowiem, że panowanie opierało się na sakralnych podstawach i pochodziło z boskiego nadania⁴³. Znacząca zmiana w stosunku do poprzednio stosowanej pieczęci zaszła także w tytulaturze księżnej. O ile na wcześniejszej pieczęci Anna używała tytułu *ducissa*, adekwatnego do jej pozycji księżnej–żony, o tyle na pieczęci księżnej–regentki tytułowała się terminem *dux* (analogicznie do tytulatury stosowanej w dokumentach i korespondencji), co prawdopodobnie podkreślać miało prawowitość i suwerenność pełnionych rządów, których charakter i zakres w niczym nie odbiegał od władzy sprawowanej przez jej męża. Pieczęci tej księżna–wdowa używała przeważnie do

³⁹ Vide: IMT, t. II, nr 172, 175, 176. Określenia *ducissa* Anna używała w początkach regencji (w 1504 r.) i od wiosny roku 1517, gdy pod naciskiem opozycji dopuściła do współrządów starszego syna Stanisława, vide: Berlin–Dahlem, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz [dalej: GSPK], Ordensbriefarchiv [dalej: OBA], nr 21279, 21352, 21371, 21422, 21740; AP Gdańsk, Akta miasta Gdańska, Dokumenty i listy, 300 D/6 nr 425.

⁴⁰ Vide: IMT, t. II, nr 170, 180, 203, 204, 220, 222. Więcej na ten temat: J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 382–384; szkoda, że badacz nie wykorzystał skrupulatnie zgromadzonego materiału i nie przeprowadził wnikliwszej analizy omawianej tytulatury, poprzestając jedynie na jej wyliczeniu.

⁴¹ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 386–387. Odcisk pieczęci zachował się m.in. w liście księżnej do wielkiego mistrza krzyżackiego Fryderyka Wettyna z 4 grudnia 1503, GSPK, OBA, nr 18848.

⁴² S.K. Kuczyński, *Pieczęcie*, s. 387–388. W czasie swoich rządów mazowieckie księżne–regentki używały wizerunku orła bez korony, symbolu dynastii tamtejszych Piastów.

⁴³ M. Piber–Zbieranowska, *Le rôle politique*, s. 108–109. Vide też: A. Muszyńska, *Ideologia władzy w sfragistyce polskich księżnych sprawujących rządy opiekuńcze na wybranych trzynastowiecznych przykładach*, [w:] *Ideologia i rytuały władzy w średniowieczu: materiały studencko–doktoranckiej konferencji naukowej, Uniwersytet Warszawski 15–16 maja 2010*, kom. red. P. Figurski [i in.], Warszawa 2011, s. 53–62.

uwierzytelniania dyplomów wydawanych we własnym imieniu i prawdopodobnie w prywatnej korespondencji⁴⁴.

Anna sprawowała rządy samodzielnie, bez wyznaczania zastępcy, i wykonywała wszystkie czynności związane z organizacją księstwa. Od momentu przejęcia władzy prowadziła także aktywną działalność ustawodawczą. Już 13 maja 1504 r. na sejmie generalnym w Zakroczymiu wydała, wraz z synami, statut dla swych ziem, mocą którego normowała szereg zagadnień z dziedziny prawa sądowego i administracji⁴⁵. Niemal jedną trzecią tego statutu, liczącego 32 artykuły, stanowiły przepisy precyzujące kompetencje starostów, w tym m.in. zapis ograniczający ich sądownictwo do czterech przestępstw: napadu na dom szlachcica, podpalenia, gwałtu i rozboju na drodze publicznej (art. 28). Regulacja ta upodobniała zakres działania sądów starościńskich na księżącym Mazowszu do prawa obowiązującego w tej materii w Koronie. Dwa lata później, 4 maja 1506, regentka, za zgodą doradców i posłów ziemskich obecnych na sejmie generalnym w Warszawie, ogłosiła statut ustanawiający surowe sankcje dla chłopów udających się do prac poza granice księstwa⁴⁶. W maju 1508 r. na zakończenie obrad sejmku wydała kolejny statut, który normował zarówno sprawy gospodarcze (handel wołami i bydłem), jak i przepisy prawa karego (zabójstwo, krzywoprzysięstwo, kwestie powoływania świadków i przenoszenia sporów z sądów ziemskich przed sądy kościelne)⁴⁷. Na rokach księżących w Ciechanowie, odbywających się w początkach lipca 1510 r., proklamowała ordynację, w której ustaliła zasadę utrzymywania wspólnego kata przez grupy miast, wskazała te grupy oraz wyznaczyła miejsce i zasady przebywania w nich kata⁴⁸. W grudniu 1511 r. ogłosiła kolejny, obszerny statut przeciwko mężobójcom⁴⁹. W jego postanowieniach końcowych Anna zobowiązała się m.in., że *tanquam dominus principalis*, czuwać będzie nad przestrzeganiem i egzekwowaniem wydanych przez siebie praw, nadzorując w tym względzie swoich urzędników, tak by żaden przestępca nie uniknął należnej mu kary (art. 17). W staturie

⁴⁴ AGAD, dok. perg., nr 662, 1545; GSPK, OBA nr 19769, 19954, 20003, 20366, 20377, 21123, 23303. Do uwierzytelniania dokumentów wystawionych przez księżną wspólnie z synami bądź w ich imieniu stosowano nadal pieczęć średnią Konrada III Rudego, vide: S.K. K u c z y Ń s k i, *Pieczęcie*, s. 374–375, 388. Natomiast do pieczętowania listów pisanych w imieniu własnym i synów w trakcie sprawowania regencji Anna używała pieczęci sygnetowej zmarłego męża, GSPK, OBA, nr 18879, 18916, 19177, 19185, 19221, 19486, 19752a, 19920, 2085, 20953, 21061, 21077, 21082, 21255. Z kolei po formalnym ustaniu jej opieki w połowie 1518 r. księżna posługiwała się pieczęcią sygnetową synów Stanisława i Janusza III, GSPK, OBA nr 22133, 22300, 22301, 22412, 22619, 24845.

⁴⁵ IMT, t. II, nr 174; A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962, dodatek II, dok. nr 9; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 108–110.

⁴⁶ *Institutiones ducales pro istis, qui ad labores extra Ducatum ambulante*, IMT, t. II, nr 180; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 112–113.

⁴⁷ IMT, t. II, nr 189.

⁴⁸ Ibidem, nr 193. Vide: A. Wolff, *Studia*, s. 67.

⁴⁹ IMT, t. II, nr 201.

podkreślono, że jego przepisy będą obowiązywały tylko do czasu uzyskania pełnoletności przez małoletnich książąt (art. 18)⁵⁰.

W czasie piętnastu lat sprawowania regencji Anna uczestniczyła w niemal wszystkich sejmach generalnych⁵¹. Osobiście odbywała sądy, opuszczając posiadzenia tylko w wyjątkowych sytuacjach. Mianowała urzędników i rozdawała uposażenia, przysługiwało jej prawo prezentowania kandydatów do stanowisk kościelnych⁵². Dbała o rozwój gospodarczy księstwa, zakładając nowe wsie i nadając przywileje miastom mazowieckim. Przedmiotem jej troski był oczywiście stan domeny książęcej; około 1507 r. wydała na przykład całkowity zakaz polowania na dziką zwierzynę i ptactwo w dobrach książęcych⁵³. Głównym miastem jej władztwa była Warszawa, lecz równie chętnie przebywała w Liwie — ośrodku jej dóbr oprawnych. Odbywała liczne podróże po całej domenie, a przebywając w różnych, nawet odległych stolicach powiatów, takich jak Wizna czy Wąsosz, poświadczala obecnością swoją władzę, co służyło budowaniu jej autorytetu i prestiżu⁵⁴.

Układ zawarty w 1504 r. z Aleksandrem Jagiellończykiem odsuwał groźbę ostatecznej inkorporacji książęcego Mazowsza do Korony przynajmniej na czas życia książąt Stanisława i Janusza. Piastowe mazowieccy byli jednak lennikami króla polskiego. Dawało to Aleksandrowi prawo do ingerencji w wewnętrzne sprawy księstwa, którego niezależność ograniczał także fakt, że obszar, którym na początku XVI w. władali książęta mazowieccy, pod względem administracji kościelnej należał do dwóch diecezji — płockiej i poznańskiej, których stolice znajdowały się na terenie Królestwa Polskiego. Obsada tych biskupstw, a co za tym idzie sposób zarządzania kościelnym władztwem, były w dużej mierze uzależnione od woli królewskiej. Anna zdawała sobie sprawę, że może to prowadzić (i

⁵⁰ 26 czerwca 1525 statut zaostrzający sankcje karne przeciw mężobójcom wydał, w porozumieniu z radą, młodszy syn Anny — Janusz III, vide: ibidem, nr 252. Statut ten opublikował i omówił B. Sobol, *Ostatnie statuty mazowieckie z lat 1525 i 1526*, PH, t. XLIX, 1958, z. 2, s. 278–295.

⁵¹ B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 105–133. Księżna nie uczestniczyła jedynie w dwóch sejmach, które odbyły się w marcu i w maju 1505 r.

⁵² Prawo obsady przez regentkę urzędów świeckich i duchownych stwierdzał i potwierdzał król Aleksander w dokumencie ustanawiającym jej opiekę nad małoletnimi synami, IMT, t. II, nr 179: *Insuper consvetudinibus ducatus eiusdem, [...] innitentes eandem ducem Annam quoad conferendas dignitates, beneficia et officia spirytualia ducatus predicti Mazouiae in eadem auctoritate, in qua suus maritus vita functus et in qua aliae duces Mazouiae relictiae simili casu eveniente erant, reliquimus, conservauimus et constituimus*.

⁵³ Ibidem, nr 188. Rozporządzenie Anny dotyczyło także dóbr szlacheckich, gdzie zabroniła łowów przy życiu sideł.

⁵⁴ GSPK, OBA, nr 19486; AGAD, MK 340, k. 17, 24–26, 30; ibidem, dok. perg., nr 3686. Szczegółowe itinerarium Anny zestawia M. Piber-Zbieranowska w rozprawie doktorskiej pt. „Księżna Anna Radziwiłłówna i jej regencja na Mazowszu w latach 1503–1518”, przygotowywanej w IH PAN w Warszawie pod kierunkiem prof. Marii Koczerskiej. Podróże regentki do ziemi wiskiej, po jej wykupieniu i wyłączeniu z Korony, miały prawdopodobnie umocnić przynależność tego terenu do księstwa mazowieckiego (vide niżej).

prowadziło) do naruszania integralności księstwa, dlatego usilnie zabiegała o utworzenie nowego biskupstwa w Warszawie. Można przypuszczać, że plany regentki dotyczyły nie tylko podniesienia do rangi diecezji archidiecezji warszawskiej (będącej częścią diecezji poznańskiej), lecz także włączenia do nowo utworzonej diecezji również tych terenów księstwa, które podlegały biskupowi płockiemu. W 1511 r. starania te zakończyły się fiaskiem wobec zdecydowanego sprzeciwu króla polskiego oraz zainteresowanych hierarchów⁵⁵. Księżna ufundowała i uposażyła również liczne kościoły⁵⁶.

Po uregulowaniu w 1506 r. spraw związanych z regencją, Anna podjęła energiczne starania mające na celu wykupienie ziemi wiskiej, która po śmierci w 1495 r. Janusza II została przez Jana Olbrachta włączona do Korony⁵⁷. Dzięki zdolnościom dyplomatycznym, charyzmie, energii, zasobnemu skarbowi, finansowym manipulacjom i wykorzystaniu kłopotów Zygmunta Starego na Litwie, podjęła działania zmierzające do odzyskania i przyłączenia wspomnianej ziemi do księstwa czersko-warszawskiego. Wkrótce po objęciu przez Zygmunta rządów w Koronie otrzymała dokument, wystawiony 19 marca 1507, w którym król upoważnił regentkę do wykupu z rąk Jakuba z Glinek dóbr królewskich w ziemi wiskiej⁵⁸. Ziemię tę udało się Annie odzyskać dopiero w 1511 r., po uzyskaniu na sejmie mazowieckim w Zakroczymiu zgody rady książęcej i posłów ziemskich na nałożenie podatku nadzwyczajnego na jej wykup⁵⁹. 2 lutego 1511 król polski wydał przywilej, w którym przekazywał Wiznę, podobnie jak inne ziemie mazowieckie, we władanie księżnej i jej synów oraz ich prawowitych następców⁶⁰. Do formalnego przejęcia ziemi doszło ostatecznie w czerwcu 1511 r.⁶¹ W początkach tego roku Anna nie uległa także naciskom króla Zygmunta, który chciał zobowiązać księstwo mazowieckie do płacenia podatków na wojsko koronne. Dzięki jej inicjatywie i determinacji sejm w Zakroczymiu nie podjął uchwały o wybieraniu podatków nadzwyczajnych na rzecz skarbu koronnego⁶².

⁵⁵ *Acta Tomiciana: epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi* [...] [dalej: AT], ed. T. Dziąłyński [i in.], t. I, Posnaniae 1852, nr 188. Vide też A. Salińa, *Polityka książąt mazowieckich wobec władz Kościoła od początku XIV wieku do 1526 r.*, Poznań 2011, s. 219–220.

⁵⁶ M.in. po wielkim pożarze w 1515 r. Anna Radziwiłłówna wsparła odbudowę klasztoru bernardynów w Warszawie, natomiast przy kościele parafialnym w Liwie erygowała kolegium siedmiu mansonarzy.

⁵⁷ Już w marcu 1499 r. król polski zastawił tę ziemię, z prawem wykupu, staroście gostynińskiemu Jakubowi Glince z Glinek herbu Ślepowron, który został starostą wiskim, vide: IMT, t. II, nr 161.

⁵⁸ Ibidem, nr 187.

⁵⁹ Ibidem, nr 198.

⁶⁰ Ibidem, nr 194, 195.

⁶¹ Ibidem, 199, 202. Więcej na ten temat J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 198–199.

⁶² B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 118–120; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowska od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 160.

W czasie rządów regencyjnych księżna–wdowa utrzymywała także bliskie kontakty z kolejnymi wielkimi mistrzami krzyżackimi: Fryderykiem Wettynem i Albrechtem Hohenzollernem. Zachowała się ich obfita korespondencja z lat 1503–1521, dotycząca głównie wzajemnych relacji na pograniczu mazowiecko–krzyżackim⁶³. Spora część listów ujawnia również kulisy rokowań, które w latach 1513–1517 toczyły się między Albrechtem a Anną i dotyczyły związania węzłami małżeńskimi Hohenzollernów z Piastami mazowieckimi. Powodzenie tych planów dałoby obu stronom możliwość uniezależnienia się od Królestwa Polskiego i doprowadziło do wzmocnienia ich pozycji na arenie międzynarodowej. Inicjatywa w tym względzie wyszła od wielkiego mistrza, a projekt zrodził się w końcu 1512 r.⁶⁴ Pierwotnie przewidywano ślub margrabiego Kazimierza Hohenzollerna, najstarszego brata Albrechta, z jedną z córek księżnej. W połowie 1514 r. plany te uległy zmianie i poselstwo krzyżackie przywiozło na dwór w Warszawie propozycję mariażu siostry Albrechta i Kazimierza — Barbary, ze starszym synem Anny Stanisławem, oraz ślubu jej córki Zofii z kuzynem Hohenzollernów, hrabią Bertoldem von Henneberg, siostrzeńcem margrabiego brandenburskiego Fryderyka. O ile projekt pierwszego związku zyskał przychylność księżnej–wdowy, to w sprawie zamążpójścia starszej córki była mniej ustępliwa, nadal forsując jej ślub z Kazimierzem. W rezultacie rozmowy odroczone do czasu, gdy Anna rozważy przedstawione propozycje, o czym miała zawiadomić stronę zakonną przez poselstwo, które w końcu nie zostało wysłane⁶⁵. Do kwestii tej księżna wróciła ponownie latem 1516 r., zapewne w obliczu groźby utraty władzy w księstwie, dalej postulując ślub Zofii z Kazimierzem Hohenzollernem⁶⁶. W tym czasie oficjalnie już rozważano poślubienie przez Kazimierza księżniczki bawarskiej Zuzanny Wittelsbach⁶⁷, dlatego rokowania mazowiecko–krzyżackie w sprawie wspomnianego projektu małżeńskiego ponownie odłożono, tym razem na prośbę wielkiego mistrza. Pomimo takiego obrotu spraw do planów tych wracano jeszcze dwukrotnie, w maju 1517 i w maju–czerwcu 1518 r., za każdym razem z inicjatywy Albrechta Hohenzollerna⁶⁸. W końcu pozostały wyłącznie

⁶³ W archiwum zakonu krzyżackiego zachowało się blisko pięćdziesiąt listów pisanych przez Annę (samą bądź wspólnie z synami). Obecnie są one przechowywane w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin–Dahlem, w dziale Ordensbriefarchiv [dalej: GSPK, OBA]. Regesty wspomnianych listów wydane zostały w: *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, oprac. v. E. J o a c h i m, wyd. W. H u b a t s c h, P. I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, vol. 2: 1455–1510, Göttingen 1950; ibidem, vol. 3: 1511–1525, Göttingen 1973.

⁶⁴ M. B i s k u p, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI w.: u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983, s. 431–432.

⁶⁵ GSPK, OBA, nr 19752b, 20010, 20130, 20138, 20315, 20149, 20314, 21170.

⁶⁶ GSPK, OBA, nr 21004, 21183. Vide też ibidem, nr 21009.

⁶⁷ M. B i s k u p, *Polska a Zakon*, s. 495, 533. Plany te zrealizowano, a ślub Kazimierza Hohenzollerna i Zuzanny odbył się 24 sierpnia 1518.

⁶⁸ GSPK, OBA, nr 21665, 21896a, 2192. Vide też: GSPK, Ordensfolianten, 39, k. 266v–268.

w sferze niezrealizowanych projektów. W tym okresie Anna zajęta już była pacyfikacją wrogich dla jej władzy nastrojów w księstwie, a od maja 1518 r., na mocy wyroku króla polskiego, formalnie przestała sprawować rządy opiekuńcze. Nie bez znaczenia był zapewne fakt, że od śmierci królowej Barbary Zapolyi w październiku 1515 r., regentka energicznie zaangażowała się w realizację innego planu małżeńskiego, a mianowicie poślubienia przez jej młodszą córkę Annę owdowiałego króla Zygmunta (co jak wiadomo nie doszło do skutku)⁶⁹.

Mediacje królewskie w konflikcie Anny z rodzimą szlachtą z pewnością wpłynęły na zbliżenie Mazowsza i Korony. Wyrazem tego był plan mariażu Zofii Konradówny z palatynem węgierskim Stefanem Batorym z Ecsed. Głównym celem planowanego związku było wzmocnienie wpływów polskich na Węgrzech. Za jego pomysłodawcę uważa się ówczesnego kanclerza wielkiego koronnego i wojewodę krakowskiego Krzysztofa Szydłowieckiego. Rokowania przedślubne toczyły się na przełomie 1519 i 1520 r. Ślub *per procura* odbył się w Warszawie we wrześniu 1520 r. Do dopełnienia małżeństwa Zofii ze Stefanem doszło, już po śmierci księżnej Anny, w lutym 1523 r., z powodu zagrożenia tureckiego i przedłużającej się wypłaty posagu księżniczki mazowieckiej⁷⁰. Wolno przypuszczać, że do ostatecznego pogrzebania mazowiecko-krzyżackich planów matrymonialnych przyczyniła się również tzw. wojna pruska, czyli konflikt zbrojny między Zakonem a Królestwem Polskim toczący się w latach 1519–1521, w którym wzięli udział książęta mazowieccy jako lennicy króla polskiego⁷¹.

Jak już wspomniano, zgodnie z postanowieniem królewskim z 1505 r., rządy regencyjne i opieka Anny nad synami miały trwać do momentu uzyskania przez nich wieku odpowiedniego do samodzielnego sprawowania władzy, co

⁶⁹ Anna wysuwała też i swoją kandydaturę jako kandydatki na żonę dla króla Zygmunta I. Pomysł ten lansował również prymas Jan Łaski, vide: AT, ed. S. G ó r s k i, t. IV, P o s n a n i a e 1855, s. 8. Plany księżnej dotyczące poślubienia króla polskiego wspierał także brat — Mikołaj Radziwiłł, wojewoda wileński i kanclerz litewski, który w jej imieniu zabiegał o poparcie dla tego związku u podkanclerzego Piotra Tomickiego, vide: G. B ł a s z c z y k, *Mikołaj Radziwiłł*, s. 318. M. A n t o n i e w i c z, *Proto-plaści książąt*, s. 23–24, pisze, że już wcześniej upatrywano w Annie kandydatki na żonę dla prawie czterdziestoletniego królewicza Zygmunta.

⁷⁰ *Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków 1919, nr 252–257, 265; *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, wyd. i oprac. S.A. S r o k a, t. V: *dokumenty z lat 1521–1530*, Kraków 2012, nr 930; J. D ą b r o w s k i, *Małżeństwo Zofii mazowieckiej ze Stefanem Batorym, palatynem Węgier*, PH, t. XVII, 1913, z. 3, s. 257–278; W. U r b a n, *Pekry Zofia z książąt mazowieckich*, [w:] PSB, t. XXV, Wrocław 1980, s. 545–546; S.A. S r o k a, *Piastówny na Węgrzech w dobie Jagiellonów (1490–1526)*, [w:] *Ecclesia, cultura, potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Stojstrze Urszuli Borkowskiej*, red. P. K r a s [i in.], Kraków 2006, s. 567–568; J. G r a b o w s k i, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 202–203.

⁷¹ M. B i s k u p, *Wojny Polski z zakonem krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993; idem, „*Wojna pruska*”, czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521: u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, [część II], Olsztyn 1991.

w ówczesnej praktyce oznaczało ukończenie 15 lat. Osiągnięcie tego wieku przez Stanisława Konradowica w maju 1516 r. dało części mazowieckiej szlachty, niechętniej rządowi regentki, asumpt do działań zmierzających do odsunięcia Anny od władzy i objęcia tronu przez młodego księcia. Wydarzenia z tym związane rozgrywały się na Mazowszu od połowy 1516 do początków 1518 r., a w ówczesnych przekazach źródłowych określane były najczęściej jako *motus* bądź *tumultus*⁷². Mimo bogatej postawy źródłowej, nie zostały do tej pory szczegółowo i wyczerpująco omówione w literaturze⁷³. Obfitość i różnorodność związanego z nimi materiału nie pozwala w tym miejscu zająć się tym zagadnieniem gruntownie. Kwestie te szczegółowo zostały omówione w innym miejscu⁷⁴. Dla zagadnienia regencji istotne było przede wszystkim to, o co księżna oskarżała członków opozycji wobec jej rządów oraz w jaki sposób uzasadniała swoje zarzuty.

Za inicjatora opozycji i głównego organizatora buntu przeciwko swojej władzy Anna uważała wojewodę płockiego Andrzeja Niszczycykiego z Niszczyc (ziemia płocka) z rodu Prawdziców, ówczesnego kasztelana wiskiego. Z racji posiadania dóbr w ziemiach ciechanowskiej i łomżyńskiej oraz w ziemi płockiej Niszczycyki był zarówno poddanym książąt mazowieckich, jak i króla polskiego. Z tytułu pełnionych urzędów wchodził w skład rady książęcej, jednocześnie będąc senatorem koronnym⁷⁵. Regentka zarzuciła mu w piśmie z 6 kwietnia 1517, że mimo złożenia przysięgi wierności zawiązał razem z innymi jej poddanymi spis *contra Illustrem Maiestatem nostram ducalem*. Stwierdziła także, że wydał polecenie zbrojnego najazdu na jej dwór w Makowie, w którym przebywała z synami⁷⁶. Kilkakrotnie podkreśliła, że jej poddani zobowiązani są do dochowania wierności i posłuszeństwa władzy książęcej⁷⁷. Inny zarzut w stosunku do Niszczycykiego dotyczył rozesłanych przez niego po księstwie pism (*litterae universales*), w których polecił starostom i pisarzom ziemskim, by nie oddawali zebranych dochodów do rąk poborców książęcych, lecz przekazywali je podskarbiemu księstwa

⁷² AT, t. IV, nr 78, 80, 194, 221, 258, 352, 357.

⁷³ Ostatnio temat ten opisał J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 199–201. Vide też: J. Dzięgielewski, *Mazowsze wobec procesu*, s. 22–25.

⁷⁴ Zagadnienie to zostało szczegółowo opracowane we wspomnianej rozprawie doktorskiej przygotowanej przez M. Piber-Zbieranowską (vide przypis 54).

⁷⁵ [Red.], *Niszczycycki Andrzej*, [w:] PSB, t. XXIII, Wrocław 1978, s. 134–135. W 1509 r. Niszczycycki kasztelan wiską objął jeszcze z nominacji królewskiej, MRPS, P. IV: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, vol. 1, *Acta cancellariorum 1507–1548*, Varsoviae 1910, nr 491. Mianowanie na urząd wojewody płockiego otrzymał od króla Zygmunta 10 marca 1517, vide: ibidem, vol. 2, *Acta vicecancellariorum 1507–1535*, Varsoviae 1912, nr 11131.

⁷⁶ AGAD, Warszawskie ziemskie dissoluta, t. 6, k. 223. Napad na dwór w Makowie miał miejsce w końcu czerwca lub w początkach lipca 1516 r. Wydarzenie to można uznać za początek niepokojów na Mazowszu.

⁷⁷ AGAD, Warszawskie ziemskie dissoluta, t. 6, k. 223v; ibidem, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 561.

Zygmuntowi Roszkowskiemu, wówczas archidiakonowi dobrzyńskiemu, który był także jednym z przywódców opozycji przeciwko rządowi Anny⁷⁸. Tego typu rozporządzenia leżały wyłącznie w gestii władzy książęcej. Ponadto regentka oskarżyła Niszczyckiego o udział w dwóch, zwołanych samowładnie *nescitur cuius auctoritate*, zjazdach szlachty mazowieckiej: 26 lipca w Zakroczymiu i 25 listopada 1516 w Warszawie⁷⁹, na których najpewniej omawiane były kwestie odebrania księżnej opieki nad synami i przekazania władzy starszemu z nich. Wojewoda uczestniczył w obu zjazdach wiedząc, że nie zostały one ogłoszone *voluntate et auctoritate* księżnej-regentki, czym obraził jej majestat. Tymczasem w księstwie czersko-warszawskim, jak podkreślała Anna, jedynie władzy książęcej przysługiwała możliwość wyznaczania i zwoływania sejmów i nikt nie powinien przywłaszczać sobie tego prawa⁸⁰. Nakazała Niszczyckiemu stawić się przed swoje oblicze 27 kwietnia 1517, by mógł odpowiedzieć na stawiane zarzuty i ciężącą na nim *crimen laese Maiestatis*⁸¹. Anna zdawała sobie sprawę, że jej wezwanie w odniesieniu do Niszczyckiego — senatora koronnego, nie miało mocy sprawczej. Jediną sankcją, którą mogła wobec niego od razu zastosować, było pozbawienie go godności kasztelana wiskiego, którą otrzymał jej zaufany Andrzej Zaliwski z Zaliwia, wcześniej kasztelan liwski⁸².

Obie zwaśnione strony zwróciły się o mediację do Zygmunta I. Księżna skarżyła się królowi na nieposłuszeństwo (*contumacia*) i gwałty (*iniuriae*) czynione jej przez poddanych⁸³. Próby złagodzenia sytuacji podjęte na prośbę króla, m.in. przez prymasa Łaskiego, nie przyniosły oczekiwanych efektów. Wzburzony król, któremu zależało na szybkim, lecz pokojowym rozwiązaniu konfliktu, zwołał na 22 marca 1517 do Warszawy sejm generalny oraz wyznaczył obu stronom wadium w wysokości 50 tys. florenów⁸⁴. Regentka uznała to prawdopodobnie za podważenie jej władzy i zbyt daleko idącą ingerencję w wewnętrzne sprawy księstwa.

⁷⁸ AGAD, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 562. W tym czasie Zygmunt Roszkowski posiadał także kanonię warszawską, vide: A. Sołtan, *Roszkowski Zygmunt*, [w:] PSB, t. XXXII, Wrocław 1989–1991, s. 272–273.

⁷⁹ AGAD, Warszawskie ziemskie dissoluta, t. 6, k. 223v; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 123–124.

⁸⁰ AGAD, Warszawskie ziemskie dissoluta, t. 6, k. 223v.

⁸¹ AGAD, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 561.

⁸² AGAD, MK 340, k. 10v. Niszczycki prawdopodobnie nie przyjął tego faktu do wiadomości, ponieważ na zjeździe generalnym w Zakroczymiu w końcu czerwca 1518 r., na którym zatwierdzono wyrok króla w sprawie ustania rządów opiekuńczych Anny, nadal występował z tytułem kasztelana wiskiego, vide: B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 132. O Andrzeju Zaliwskim vide: M. Piber-Zbieranowska, *Andrzej Zaliwski i jego bracia. Przyczynek do dziejów szlachty ziemi liwskiej za regencji Anny Radziwiłłówny*, [w:] *Ecclesia-regnum-fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. S. Gwałsa [i in.], Warszawa 2014, s. 615–630.

⁸³ AT, t. IV, nr 274.

⁸⁴ Ibidem, nr 78, 80, 191–197, 218, 221, 275; MRPS, t. IV, vol. 2, nr 11104; E. Maleczyńska, *Książęce lenno*, s. 147.

Dlatego wysłała do Zygmunta posłów, prosząc by cofnął rozporządzenie, przy okazji zapewniając, że „nic wbrew woli swoim poddanym nie mają zamiaru czynić i sejm *suo nomine* w innym terminie ustanowią”. Król przychylił się do jej prośby i anulował swoją poprzednią decyzję⁸⁵. Anna stosunkowo szybko wywiązała się z obietnicy danej monarsze i na 28 marca wyznaczyła sejm generalny w Warszawie. Głównym przedmiotem zjazdu miało być osądzenie i skazanie osób, które przyłączając się do spisku przeciwko księżnej popełniły zbrodnię obrazy majestatu. Groziła im za to kara śmierci i utrata dóbr⁸⁶. Z akt sądu książęcego poznajemy nazwiska 26 osób, do których wystosowano pozwy⁸⁷. Były to głównie osoby niesprawujące żadnych urzędów w księstwie, co pozwala przypuszczać, że były młode i pewnie dlatego bardziej podatne na hasła buntu przeciwko prawowitej władzy⁸⁸. Znamienny był także fakt, że szlachcice występujący przeciw regentce pochodzili z ziem o najstarszym osadnictwie: czerskiej, warszawskiej, zakroczymskiej, wyszogrodzkiej i ciechanowskiej, stanowiących trzon ówczesnego księstwa mazowieckiego, z których wywodziła się w większości jego świecka i duchowna elita urzędnicza. Nie było wśród członków opozycji osób pochodzących z obszarów północnych i wschodnich, czyli z ziem: liwskiej, nurskiej, różańskiej, łomżyńskiej i wiskiej. Na terenach tych duża część ziem stanowiła domenę książęcą, dlatego perspektywa nadań ziemskich była skutecznym hamulcem wystąpienia przeciwko władzy. Ponadto można zauważyć, że Anna Konradowa w późniejszym okresie rządów, gdy jej pozycja jako regentki na Mazowszu okrzepla, częściej i chętniej zaczęła obsadzać urzędy osobami pochodzącymi ze wschodniej części swojej domeny, głównie z ziemi liwskiej, gdzie znajdowały się jej dobra oprawne⁸⁹. Polityka ta była najpewniej jednym z głównych motywów działań jej oponentów.

Chociaż w treści pozwów mowa była jedynie o zbrodni obrazy majestatu, można przypuszczać, że w przypadku większości osób chodziło rzeczywiście

⁸⁵ AT, t. IV, nr 192.

⁸⁶ Osoby te Anna wymieniła w liście do wielkiego mistrza z 2 maja 1517, GSPK, OBA, nr 21341. Na temat aspektów prawnych zbrodni obrazy majestatu na gruncie prawa polskiego vide M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis: studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010.

⁸⁷ AGAD, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 503–528.

⁸⁸ Zaledwie cztery z osób wymienionych w pozwach sądowych pełniły urzędy ziemskie. Najwyższy urząd cześnika czerskiego sprawował Bartłomiej Radzyński z Miastkowa Małego (ob. Miastków Stary). W przypadku kolejnych trzech wiadomo dowodnie, że byli to młodzieńcy bezdzielonej ziemi, bowiem przed sądem reprezentować mieli ich ojcowie.

⁸⁹ M. Piber-Zbieranowska, *Liw jako oprawa*, s. 101–103. Szlachta ziemi wiskiej nie uczestniczyła w zbrojnych działaniach opozycji. Od momentu włączenia tego terenu do księstwa mazowieckiego w 1511 r. pozostawała w osobnym sporze prawnym z księżną i jej synami, zarzucając im nieprzestrzeganie praw nadanych im przez króla w czasie, gdy ziemia stanowiła część Korony, zwłaszcza podniesienie podatków, AT, t. IV, nr 200, 202; A. Wolff, *Studia*, s. 237, przypis 48.

o czynny udział w zbrojnych wystąpieniach przeciwko władzy książęcej. Wiadomo to z pewnością tylko w wypadku Jana Parysa z Sieczczy (w ziemi czerskiej), pojawiającego się jako pozwany zarówno w aktach sądu książęcego, jak i w spisie uczestników tumultu dołączonym przez księżną do listu do wielkiego mistrza. W piśmie tym Anna prosiła Albrechta o nieudzielanie im pomocy i nieprzyjmowanie na służbę do wojsk krzyżackich, zapewniając jednocześnie, że osądzenie buntowników odbywa się z zachowaniem wszelkich wymogów prawa, a akta z procesu, zaraz po zapadnięciu wyroku skazującego, zostaną mu przedstawione⁹⁰. Inny zapis wspominał, że ów Jan Parys *cum suis sociis* był organizatorem, wspomnianego już, nielegalnego zjazdu szlachty mazowieckiej 25 listopada 1516 w Warszawie. Zebrana wówczas pod murami miejskimi szlachta siłą wdarła się do miasta i przypuściła atak na dwór, a głównym jej celem był skarbiec książęcy⁹¹.

28 marca 1517 przed sądem książęcym stawiał się tylko jeden z oskarżonych — cześnik czerski Bartłomiej Radzywiński z Radzymina herbu Broda. W tym czasie dwustupięćdziesięciosobowa grupa zbrojnych ponownie oblegała mury Warszawy. Wezwania do odstąpienia nie przyniosły rezultatu, dlatego Anna odroczyła posiedzenie sądu, stwierdzając przy tym, że w tak poważnej sytuacji należy zacząć zbrojenie i stanąć do walki, by bunt powstrzymać⁹². Zapewne próby samodzielnego zgromadzenia wojska okazały się niewystarczające, skoro regentka zwróciła się o pomoc do wielkiego mistrza, prosząc go w liście z 2 maja o wysłanie na jej koszt do Warszawy stu konnych oraz sprzętu bojowego. Anna opisała przy tym wydarzenia, które w ostatnim czasie miały miejsce na Mazowszu, najpewniej po to, by uzmysłowić Albrechtowi powagę sytuacji i skłonić go do szybkiego działania — najemnicy i uzbrojenie miały dotrzeć do stolicy księstwa w niewiele ponad dwa tygodnie⁹³. W piśmie tym księżna użyła w stosunku do swoich oponentów bardzo mocnych i dosadnych określeń: wiarołomcy (*fidefragi*), buntownicy (*rebelles*) czy wręcz bandyci (*latrunculi*), co jednoznacznie wskazuje, że regentka uważała swoich adwersarzy za winnych zdrady stanu. Albrecht odmówił prośbie Anny, zaproponował jednak, że jeśli zajdzie taka konieczność, wesprze ją swoją armią⁹⁴, co należy rozumieć jako deklarację interwencji wojsk zakonnych na terenie księstwa mazowieckiego, na co księżna nie chciała i nie mogła się zgodzić, gdyż groziłoby to wojną z Koroną.

⁹⁰ GSPK, OBA nr 21341, k. 5, listę kończy stwierdzenie: *Isti sunt omnes honestate exuti, inhoneste conspiracionis complices*. Zestawienie tej listy z aktami sądu książęcego daje nam pełny, jak się wydaje, rejestr trzydziestu głównych uczestników opozycji przeciwko rządowi Anny, z archidiakonem warszawskim Janem Mrokowskim na czele.

⁹¹ AGAD, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 462. Druk: B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 124.

⁹² AGAD, Warszawskie ziemskie grodzkie, t. 11, k. 527–528.

⁹³ GSPK, OBA, nr 21341, k. 1–2.

⁹⁴ Ibidem, nr 21665.

Najpewniej mediacje wysłanników królewskich oraz presja ze strony najwyższych urzędników księstwa, by jak najszybciej załagodzić napiętą sytuację, skłoniły regentkę do ustępstw, m.in. oficjalnego dopuszczenia do współrządów w pierwszej połowie 1517 r. starszego syna Stanisława. Anna nadal jednak sprawowała władzę w imieniu niepełnoletniego jeszcze księcia Janusza⁹⁵. Wkrótce po objęciu współrządów Stanisław mianował najwyższych urzędników księstwa, których dobrał z grona otoczenia władzy regencyjnej⁹⁶. I tak stanowisko wojewody mazowieckiego objął Feliks Brzeski z Baboszewa i Brześcia herbu Prawda, dotychczasowy kasztelan wyszogrodzki i starosta ciechanowski, a szefem kancelarii książęcej został Mikołaj Żukowski z Żukowa herbu Junosza⁹⁷.

Na początku lipca 1517 r. Anna Konradowa wraz z synami udała się do króla do Wilna, gdzie przebywała od 17 lipca do końca listopada⁹⁸. Nie znamy przebiegu jej rozmów z królem, można jednak założyć, że Zygmunt przekonał ją, by przekazała władzę synom, przy czym wykazał w tej kwestii zdecydowanie. Anna doskonale wiedziała, że nie zdoła osądzić swoich przeciwników w związku z ich permanentnym niestawianiem się w sądzie, obawiała się także dalszego rozlewu krwi. Wyjazd księżnej z Mazowsza wpłynął na uspokojenie nastrojów. Członkowie opozycji musieli mieć świadomość, że popełnione przez nich przestępstwa były na tyle poważne, również w ocenie króla, że brak chęci pójścia na kompromis w rezultacie obróci się przeciwko nim. Dlatego ostatecznie stawili się przed sądem książęcym. Na kolejnej rozprawie, która odbyła się w Warszawie już po powrocie książąt z Litwy, w obecności wysłanników królewskich, Anna Konradowa i jej synowie przebaczyli pozwanym wszystkie ich przewinienia i *eos in gratiam suam susceperunt*⁹⁹.

Rządy opiekuńcze Anny zniósł ostatecznie wyrok Zygmunta I, wydany 14 maja 1518. Pewne wytyczne w tej kwestii król polski przekazał księżnej i jej synom już we wcześniejszej legacji z początku 1518 r., w której oznajmił, że Stanisław i Janusz będą odtąd sami sprawować władzę, korzystając jednakże z rady sześciu doświadczonych mężów, wybranych na sejmie i stale przy nich obecnych. Księżna otrzymała polecenie opuszczenia dworu i zamieszkania wraz z córkami w dobrach

⁹⁵ Początek współuczestnictwa Stanisława w rządach w księstwie jest wyraźnie uchwytany w źródłach, dzięki założeniu na początku czerwca 1517 r. nowej księgi wpisów metryki książęcej, AGAD, MK 32, k. 0; brudnopis: MK 340, k. 77 (tu widoczne poprawki pisarskie). Vide: też K. Pacuski, *Stanisław (1501–1524)*, s. 1; J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich*, s. 200. Janusz Konradowicz urodził się w pierwszej połowie września 1502 r., vide: K. Jasiński, *Rodowód Piastów*, s. 204.

⁹⁶ K. Pacuski, *Stanisław (1501–1524)*, s. 3, sugeruje, że książę uzgodnił z matką nowe nominacje na najwyższe urzędy w księstwie, które były nieobsadzone prawie od dziesięciu lat.

⁹⁷ A. Wolff, *Studia*, s. 275, 286, 295, 228, 238. Mikołaj z Żukowa (w ziemi liwskiej) był ostatnim kanclerzem mazowieckim (1517–1526).

⁹⁸ BCzart., Teki Naruszewicza, t. 32, k. 1089; BN, BOZ, Teki Górskiego, t. II, k. 37, nr 122.

⁹⁹ IMT, t. II, nr 208.

swojej oprawy¹⁰⁰. We wspomnianym wyroku, ogłoszonym szlachcie mazowieckiej zebranej na sejmie w Zakroczymiu 29 czerwca 1518, król polski podtrzymywał swoje wcześniejsze dyspozycje, a ponadto nakazywał, by wszystkie używane dotąd pieczęcie, tak księżnej, jak i książąt, zostały zniszczone, a opatrzone nimi dokumenty utraciły moc prawną. Na sejmie miano także wybrać owych sześciu *consiliares* dla młodych książąt¹⁰¹. 4 lipca w Zakroczymiu uchwalono ponadto zawieszenie wszystkich zarządzeń Anny dotyczących pozwów przed sąd książęcy¹⁰².

Wyrok króla Zygmunta formalnie zakończył prawie piętnastoletni okres regencji Anny Radziwiłłówny w księstwie mazowieckim. W rzeczywistości jednak księżna–matka nadal miała duży wpływ na decyzje podejmowane przez synów, biorąc udział w sejmach generalnych, wydając wspólnie z nimi niektóre rozporządzenia i uczestnicząc w prowadzonej przez nich polityce zagranicznej, praktycznie aż do swej śmierci 15 marca 1522¹⁰³.

Legitimation of power in Mazovia in the light of documents and correspondence of Anna Radziwiłł Duchess of Mazovia

The article discuss the problems pertaining to the regency of Duchess Anna Radziwiłł, wife of Konrad III the Red, who after the death of her husband, thanks to the support of the ducal council, officials and noblemen, and her own diplomatic skills, energy and charisma, took over the power in the Czersk part of Mazovia. Under the terms of agreement between the dowager–duchess and Alexander Jagiellon at the Sejm session in Piotrków in March 1504, the Polish king granted to the minor sons of deceased Konrad III: Stanisław and Janusz, represented by their mother, the right to mutually inherit the Duchy of Czersk. Duchess Anna was ruling temporarily and only in the name of her sons, which was indicated in the official titles she used: *tutrix*, *gubernatrix*, and occasionally *genitrix*. Her regency was to end with the eldest son Stanisław coming to age and being able to exercise power independently, that is when he reached the age of 15, which took place in May 1516.

During her regency, she kept power herself, without entrusting it to anyone, and she personally administered all matters related to the organisation of the duchy: she carried out intense legislative activity, held courts, appointed officials, granted endowments, and enjoyed the right to present candidates to Church posts. Anna took care of the economic development of the duchy by founding villages and granting numerous privileges to Mazovian towns. In 1511 she succeeded in buying out the Wizna Land which after the death of Duke Janusz II was incorporated to the Crown by King Jan Olbracht. From the

¹⁰⁰ AT, t. IV, nr 354.

¹⁰¹ IMT t. II, nr 208; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 129–132. Księżna Anna nie była obecna na wspomnianym sejmie, wyraźnie zakazywał tego wyrok królewski.

¹⁰² A. Wolff, *Studia*, s. 192; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 132.

¹⁰³ IMT t. II, nr 215, 220, 222; GSPK, OBA nr 22133, 22412, 22619, 23303, 24165, 24284, 24309, 24384, 24385, 24695, 24651, 24845; B. Sobol, *Sejm i sejmiki*, s. 140, 143; K. Jasiński, *Rodowód Piastów*, s. 173.

very beginning of her regency, Anna was supported by the council made up of the highest Mazovian officials, members of the most outstanding Mazovian families: the Dołęgas, Radwans, Prawdzics, Junoszas, Brodas or Prus. Gradually, the duchess began to include persons outside the old Czersk–Warsaw elite in the group of the highest dignitaries of the duchy, appointing to the highest offices persons from the lands of her dowry, mainly the Liw Land. Even though in May 1516 her son Stanisław came to the age of 15, the duchess stayed in power. Therefore, a part of the Mazovian nobility who was unfavourable to the continuance of her regency undertook measures to remove Anna from power and to hand it over to the eldest son. The related events were taking place in Mazovia from mid–1516 to mid–1518 and in contemporary sources were described as *motus* or *tumultus*.

An almost fifteen–year period of regency of Duchess Anna Radziwiłł in the Duchy of Mazovia was formally ended by a verdict of King Sigismund the Old in May 1518. In practice, the duchess mother enjoyed the influence on decisions of her both sons until her death on 15 March 1522.

